

національна академія пищевих технологій (Україна, Одеса),
maria@avers.odessa.ua

Сущність політичного учасця: теорія і український контекст

Рассмотрена проблема применения в украинском контексте теории политического участия. Применен бихевиористский и компаративистский метод для исследования научных теорий и поведения граждан, а также анализ научной литературы. Целью статьи выступает изучение современного состояния теории политического участия и возможностей ее применения для осмысления политических процессов в Украине. Автор пришел к выводу, что в современный период развития теории политического участия существует большое количество аналитических и концептуальных инструментов для исследования глобальных и локальных политических процессов, главным образом построенных на основе анализа западных демократических систем, где общественность имеет возможности широкого участия в политике. Доказано, что политическое участие граждан Украины может быть охарактеризовано как «пробуждение» гражданского общества, строящегося на объединении отдельных граждан в небольшие, но эффективно действующие коллективы, способные к быстрому присоединению новых участников.

Ключевые слова: политическое участие, гражданское общество, социализация.

* * *

УДК 323:316.37(477)

Заславська О. О.,

кандидат політичних наук, доцент кафедри
філософії і політології, Хмельницький національний
університет (Україна, Хмельницький),
zaslavskaya_olga@ukr.net

ПРОБЛЕМА ЗАЛУЧЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Розкрито специфіку взаємодії особистості та громадянського суспільства. Розглянуто форми і механізми даної взаємодії, виходячи з особливостей політичних, соціальних та економічних реалій сучасної України. Окремлено форми залученості особистості до процесу формування громадянського суспільства, рівень розвиненості інститутів громадянського суспільства, стан політичної культури, зокрема, її рівень громадської активності населення країни. Проаналізовано можливості українського громадянського суспільства виступати рушійною силою в процесі демократизації сучасної держави. Визначено позитивні і негативні тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, особистість, держава, демократія, політична культура.

Поняття громадянського суспільства сьогодні є одним із ключових елементів для розуміння відносин суспільства, держави та особистості. Чим більш розвинутим є громадянське суспільство, тим легше громадянам захищати свої інтереси, тим більшими є їхні можливості щодо самореалізації в різних сферах суспільного життя і тим меншою є небезпека узурпації політичної влади тими чи іншими її органами або окремими особами. Відстоюючи матеріальну й духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак держави правової.

Як відомо, основою громадянського суспільства є особистість, яка завжди виступає одночасно суб'єктом і об'єктом суспільних відносин. Від її діяльності залежить «якість» суспільства, і, навпаки, суспільство передбачає «якість» самої особистості, бо без неї неможливе існування суспільної взаємодії та суспільних інститутів. Розвинуте громадянське суспільство створює умови для формування

вільної і свідомої особистості з почуттям власної гідності, але, головне, і саме потребує таких особистостей. Таким чином, виникає актуальна для дослідження вісь: «особистість – громадянське суспільство», котра потребує сьогодні ґрунтовного теоретичного розгляду.

В сучасних суспільних науках існують різні визначення громадянського суспільства. Це пов'язано як з тим, що саме громадянське суспільство є складним і багатомірним явищем, так і з тим, що термін «громадянське суспільство» входить до інструментарію різних наук про суспільство, що накладає на його визначення свій відбиток. Умовно дослідників можна об'єднати за такими основними напрямками: філософське дослідження ідеї громадянського суспільства (В. Андрущенко, Р. Арон, А. Карась, Б. Констан, С. Кримський, Ю. Павленко та ін.); політолого–правові дослідження сутності громадянського суспільства, його структури, місця і ролі в політичній системі демократичного суспільства (І. Варзарь, Ю. Габермас, Ф. Гайек, В. Журавський, О. Кульчицький, О. Погорілко, А. Силенко, Дж. Сорос, В. Тацій, Ю. Шемшученко та ін.); загально–соціологічна структура громадянського суспільства (Л. Губерський, М. Михальченко, М. Мокляк, В. Пазенок, М. Шаповал та ін.); історичний досвід та особливості формування громадянського суспільства в Україні (В. Барков, А. Бичко, І. Бичко, С. Грабовський, Д. Донцов, М. Драгоманов, О. Забужко, Г. Зеленько, М. Костомаров, П. Кравченко, В. Лісовий, В. Литвин, Н. Черниш, В. Шевчук, Б. Ярош та ін.); інституціональні характеристики громадянського суспільства (Е. Берк, М. Вебер, Джін Б. Елштайн, В. Кремень, М. Лукашевич, А. Пашук, Г. Філіпчук та ін.); ціннісні характеристики, освітні, загальнокультурні та моральні пріоритети громадянського суспільства (О. Бабкіна, Е. Бистрицький, В. Денисенко, Е. Макінтайр, І. Надольний, П. Ситник, М. Попович, Л. Шкляр та ін.); перспективи розвитку громадянського суспільства в контексті його взаємодії з державою (Л. Абалкін, В. Бабкін, С. Кириченко, Ф. Рудич, А. Селіванов, О. Скрипнюк, М. Ходаківський, С. Телешун та ін.).

Разом з тим, незважаючи на досить широкий пласт наукових публікацій, проблема формування громадянського суспільства в Україні залишається вивченою недостатньо повно. Проблема відносин «особистість – громадянське суспільство» потребує подальшого наукового розвитку.

Сучасна вітчизняна наука визначає громадянське суспільство як «асоціацію вільних громадян, що взаємодіють між собою виключно на ґрунті власних інтересів, правових норм та спільно погоджених чи вироблених регуляторів (компроміс тощо). Поняття «громадянське суспільство» характеризує цілісність суспільного життя стосовно політичних структур, передусім держави. Громадянське суспільство поєднує економічні, соціальні, культурні, духовні, рідинно–побутові відносини та інститути, а також передбачає певні свободи, права та обов'язки особистості як необхідні умови її ствердження та самореалізації в громадському житті» [1, с. 108].

Громадянське суспільство формується відповідними соціальними інститутами, головними серед яких є такі традиційні утворення, як сім'я, об'єднання за інтересами, церква, приватні чи колективні підприємства, профспілки, політичні партії, громадські організації, недержавні засоби

масової інформації тощо. Системну якість їх визначає те, що утворюються вони не державою, а самими індивідами, які усвідомлюють власні інтереси й потреби, виявляють готовність їх реалізації безпосередньо на практиці. Функціонування, а особливо, активність цих інститутів є показником зрілості суспільства загалом. Однак, на нашу думку, наявність структурних компонентів необхідна, але не достатня ознака громадянського суспільства. Подібні структури можуть бути фасадом для антисоціальної політики владних органів або інших суспільних груп. Тому при визначенні категорії «громадянське суспільство» необхідно зазначити, що ключовою фігурою у громадянському суспільстві є громадянин, статус якого розкривається через поняття «участь». Відповідно громадянське суспільство – це феномен, який має кількісні і якісні ознаки. До кількісних належать власне структурні підрозділи неполітичної сфери, до якісних – форми політичної та громадської участі, за посередництвом яких встановлюється комунікація між державою та суспільством. Релевантність цих форм свідчить про релевантність громадянського суспільства.

Громадянське суспільство характеризується:

– наявністю розвиненої мережі різноманітних відносин між рівними, автономними в своїх діях суб'єктами (окремими громадянами та соціальними групами), які здійснюються без посередництва держави;

– існуванням суспільних інститутів (громадських організацій, структур місцевого самоврядування, незалежних ЗМІ та ін.), які відображають увесь спектр інтересів громадян і соціальних груп, захищають їх у відносинах з державою;

– усталеною системою цінностей, в основі якої лежать цінності суспільного активізму, моральної і економічної автономії індивіда, сприйняття суспільства як самоцінності [2].

Отже, розглядаючи сучасний стан громадянського суспільства в Україні, необхідно розглядати як рівень розвиненості інститутів громадянського суспільства, так і стан політичної культури, зокрема, рівень громадської активності населення країни. Адже повноцінне громадянське суспільство є можливим лише як результат «визрівання» громадянина, поступового формування демократичної політичної і правової культури народу. Як зазначав відомий дослідник громадянського суспільства Е. Геллнер: «Люди є продуктом культури. Вони формуються всередині культури й тому не можуть підійти до неї ззовні, щоб «обрати» собі відповідне суспільство...» [3, с. 207].

Коли йдеться про «громадянську» політичну культуру, то слід розуміти її, насамперед, як протилежність аполітичності, як активне, свідоме, добровільне «включення» індивіда у справи політичного суспільства; психологічне відчуття в собі ролі громадянина, повноцінного члена суспільства; готовність і здатність виступати в ролі громадянина.

Не можна не погодитись з думкою, що громадянське суспільство не відбудеться доти, доки люди не стануть активними громадянами. Така активність може здійснюватися у різних формах – від участі у виборах і референдумах, членства у загальнонаціональних політичних партіях і громадських об'єднаннях – до діяльності у різноманітних місцевих громадських структурах – житлових товариствах, батьківських комітетах, клубах за інтересами тощо.

Водночас, хоча сам факт такої активності є важливим, більше значення має мотивація до неї. Політичну участь можна вважати повноцінною лише в тому разі, якщо громадяни мають усвідомлену потребу в ній, коли вони вірять, що від їх активно висловленої позиції щось залежить.

Той факт, що демократії підтримуються активною участю населення в громадянських справах, високим рівнем поінформованості в актуальних суспільних проблемах і почуттями громадянської компетентності й відповідальності, отримав емпіричне підтвердження ще в 60-х роках минулого століття в дослідженнях Г. Алмонда і С. Верби. На думку вчених, неодмінною умовою ефективного та сталого функціонування демократичних інститутів є сформований у громадян комплекс ціннісних орієнтацій, який вони назвали політичною культурою участі. «Учасницька політична культура» як аспект громадянської культури й певний ідеальний тип настанов щодо політичної системи загалом і своєї ролі в ній зокрема може й не домінувати серед населення країни. Але частка громадян, прихильних до цієї ціннісної моделі, має сформувати критичну масу, яка запускає, підтримує і контролює роботу механізмів демократії.

Що ж визначає тип громадянської культури, яка забезпечує життєздатність демократичних інститутів і громадянського суспільства?

По-перше, відчуття своєї компетентності, яка дає змогу брати участь у суспільних справах. Інтерес до загальних тенденцій суспільного розвитку, увага до політичного життя органічно вбудовується в систему громадянських обов'язків.

По-друге, почуття відповідальності за майбутнє спільноти й переконання в тому, що дії кожного можуть вплинути на ситуацію, що індивідуальний вибір має значення. Це формує настанови, яке зобов'язують брати участь у суспільних і політичних процесах.

По-третє, почуття причетності до справ спільноти й готовність брати участь у колективних проєктах задля загального добра, що ґрунтується на співусвідомленні цінностей солідарності, співробітництва, рівності прав, на дотриманні спільно встановлених правил. Однак, як свідчать численні емпіричні дослідження, найбільше з учасницьким типом політичної культури корелюють цінності довіри й толерантності до людей загалом [4, с. 242].

Становлення громадянських цінностей в Україні впродовж останніх 10 років є суперечливим. Наприклад, успішна політична мобілізація під час Помаранчевої революції й досвід ефективних колективних антиелітних дій не привели, зрештою, до суттєвих зрушень у напрямі формування громадянського етносу й суб'єктності. «Відлуння» цих подій у вигляді значного зростання інтересу до політики й позитивних оцінок ефективності демократії, збільшення кількості недержавних громадських організацій, поживлення публічної сфери, актуалізації цінностей солідарності, довіри й толерантності майже згасло впродовж кількох років. Так, частка українців, які 2005 р. констатували свій інтерес до політичного життя, становила 63,8%. Чотири роки потому – у 2009 р. – вона знизилась на 20% (до 43,4%). У 2013 р. частка тих, хто цікавиться політикою, знизилась удвічі, вона охоплювала лише третину виборців (32,3%) [4, с. 243].

Важливими соціетальними передумовами життєдайної демократії та показниками розвинутого і стабільного громадянського суспільства є громадянська культура «узагальної довіри» та соціальна солідарність громадян. Якщо взяти до увагу таку, здавалося б, невідмінну рису громадянськості суспільства, як довіра громадян до влади (адже останні самі обирають владу, точніше, її виконувачів), то показник цієї ознаки залишається вкрай низьким (табл. 1). Продовжує падіння довіра до Президента: від +5% у грудні 2014 року до –48% у травні 2016 р. Баланс довіри до Верховної Ради України становить –65%, до уряду ––54% [5].

Моніторинг свідчить, що проблема довіри в Україні – це в основному проблема владних та адміністративно-політичних інституцій, ступеня їх відповідальності перед громадянами, їх дієвості та ефективності. Натомість, «недержавні» сфери стабільно користуються більшою довірою громадян. Вже традиційно лідером суспільної довіри в Україні є волонтери (у травні 2016 р. їм довіряють 56%, не довіряють – 23%, баланс довіри–недовіри становить +33,5%). Позитивним є також ставлення до громадських організацій (баланс довіри–недовіри становить +11%) [5].

Звісно, недовіра до влади визначається, з одного боку, відчуженістю від неї громадян, а з другого – відчуженістю влади від громадян. Якщо в суспільстві з вини влади не розв'язуються життєво значущі проблеми, то негативного ставлення до влади, відчуження від неї не уникнути, а це й спрямовує вектор оцінок громадської активності не на користь державі, а проти неї.

Серед численних суспільних явищ у нашій країні дедалі помітнішою стає громадянська депривація. Депривація – це стан невдоволеності, який виникає в особистості на ґрунті розбіжностей між її реальним станом і станом, до якого вона прагне, між її потребами і можливістю їх задовольнити. Громадянська депривація полягає у звуженні можливостей задоволення громадянських потреб, у неможливості задоволення потреб особистості як громадянина через різноманітні обмеження, перешкоди. Однією з причин громадянської депривації є глибоко вкорінений в українську культуру патерналізм. Вважається, що проста людина у громадських і державних

справах дуже мало що може вдіяти, що вона залежна від зовнішніх обставин. На запитання «Як Ви вважаєте, від чого здебільшого залежить те, як складається Ваше життя?» 45,8% опитаних вважають, що різною мірою від зовнішніх обставин (у 2005 р. таких було 45,8%; в 2015 – 46,7). А частка тих, хто вважає, що його життя різною мірою залежить від самого себе, становить 22,9% (у 2005 р. їх було 24,2%; в 2010 – 22,2%) [6, с. 261].

Незважаючи на зміни соціально–економічної ситуації, бойові дії, узагальнені оцінки рівня самостійності в житті залишаються стабільно низькими. Наша людина чинить опір тій моделі, яка стверджує, що єдиною опорою людини в суспільстві є вона сама. Це одночасно означає, що громадянин покладає дуже великі надії у своєму житті на державу. В умовах таких традицій не слід розраховувати на швидке формування якісних інститутів громадянського суспільства. Швидко можна сконструювати лише імітаційні громадські організації. А укорінити серед населення моделі поведінки, притаманні громадянському суспільству, можна лише відтворюючи їх у декількох поколіннях поспіль, формуючи усталену традицію.

Суттєвими індикаторами громадянської культури є участь у добровільній суспільно корисній діяльності й високий рівень політичної активності не лише електорального характеру.

До 2013 р. в Україні модель добровільної соціальної взаємодії, що розгортається поза полем обов'язкових взаємовідносин у родині й робочих групах, ще не утворилася. Така ситуація відбивала не так низький рівень горизонтальної довіри та відчуття небезпечності соціального середовища, як відсутність досвіду громадянської самоорганізації. В умовах незрілості громадянського суспільства й відсутності інституційних рамок низові ініціативи мають ситуативний, нерегулярний характер і не здатні закріпитися як повсякденні практики. Все змінили події кінця 2013 – початку 2014 р. та військовий конфлікт на сході.

За результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України 2015 р. частка українців, яким доводилося об'єднуватися з іншими людьми заради розв'язання соціальних або власних проблем, протягом останніх 12 місяців становила 42%. Йдеться про участь не тільки у протестних акціях, спрямованих на захист своїх громадянських прав (18,2%), а й про залучення

Таблиця 1

Динаміка рейтингів довіри–недовіри до державних та соціальних інституцій (2012–2016 рр.), %

	Баланс довіри–недовіри						
	Серпень 2012	Травень 2013	Грудень 2013	Грудень 2014	Липень 2015	Грудень 2015	Травень 2016
Президент України	–12*	–43*	–27*	+5**	–33**	–40**	–47**
Верховна Рада України	–35	–61	–54	–26	–63	–74	–65
Уряд України	–28	–49	–36,5	–18	–56	–67	–54***
Місцева влада	+10	–5	–4	–15	–22	–24	–15
Засоби масової інформації	+22	+24	+19	+13	+2	0	+1
Громадські організації	–*	+2	+2	+9	+13	+10	+11
Волонтери	–*	–*	–*	–*	+44	+49	+33

*Віктор Янукович, **Петро Порошенко, ***Уряд Володимира Гройсмана

до колективних дій заради творчих завдань (34,4%): благоустрою місць сумісного проживання (21,2%), організації культурного дозвілля, поліпшення умов навчання/виховання своїх дітей (9,9%), подолання наслідків стихійного лиха (4,8%), участь у добровільних народних дружинах (3,4%) і т. ін. [7, с. 245].

Зростання стихійного активізму, пов'язаного переважно з волонтерською діяльністю, стає запорукою напрацювання досвіду постановки загальних цілей, формування команд однодумців та реалізації цих проєктів шляхом колективної співпраці.

Громадянське кооперування є підґрунтям політичного. Реалізація політичних прав і свобод особистості є проявом політичної участі. Цілями політичної участі є вираження і узгодження різних інтересів; вплив на формування і функціонування державного апарату, на процес прийняття управлінських рішень; подолання відчуження особистості і суспільства від політики і держави; розвиток самої особистості, тобто соціалізація і самовираження.

При цьому політична участь може бути активною і пасивною. Активна форма передбачає добровільну і регулярну політичну діяльність, наприклад в якості депутата представницьких органів, члена політичної партії, що ґрунтується в одних випадках на громадському обов'язку, в інших – на почутті колективізму, або на прагненні досягти життєвого благополуччя, покращити своє соціальне становище, в тому числі підвищити свій престиж. Що ж стосується пасивної форми, то це участь, наприклад, у виборах, в референдумах, що носить, як правило, епізодичний характер.

Досить низьким є показник членства громадян у політичних партіях і громадських організаціях, що звужує інституціональні можливості взаємодії суспільства з органами державної влади. На 1 квітня 2014 року в Україні було зареєстровано 200 політичних партій. А станом на 17 квітня їх стало вже 205. Сьогодні, як і 20 років тому, українську багатопартійність характеризує велика кількість слабо організованих партій із незначною соціальною підтримкою. За даними соціологічних досліджень (за останні 15 років), кількість членів усіх політичних партій України коливається від 2% до 5% громадян [7, с. 2].

І хоча дієвість сучасного громадянського суспільства не зводиться до формального членства громадян у неурядових організаціях та об'єднаннях, тим не менш цей показник залишається доволі важливим, адже йдеться про легальну та ефективну форму участі громадян у політиці та соціальному житті, формування навичок та практик самоорганізації людей. Показник участі громадян у громадських організаціях у країні є стало низьким.

Водночас виникає закономірне запитання: чому громадяни активно не долучаються до діючих громадських організацій, не намагаються захищати свої інтереси або розв'язати свої проблеми на публічній арені громадянського суспільства? Відповідь на це полягає у спектрі різноманітних факторів, які можна в цілому окреслити як ознаки деформованої соціальності у переважно ще патерналістському українському суспільстві.

Серед основних причин, які заважають участі людей у діяльності громадських організацій, самі респонденти називають: «байдужість, пасивність людей до суспільного життя» (48,7%), «загальному зневіру у власних можливостях захистити свої права та інтереси» (30%), «відсутність вільного часу» (27%) і «недовіру до

громадських організацій та об'єднань» (25,6%) [9, с. 123]. Більшість цих факторів мають відношення до стійкого патерналістського комплексу та відносин системної інституціональної недовіри, настроїв розчарування щодо існуючих політичних, а особливо владних інститутів та політичних лідерів.

Отже, частка українців, які беруть участь у діяльності політичних організацій або рухів, незначна й має тенденцію до зменшення. Це відповідає загальноєвропейським тенденціям, згідно з якими масштаби участі громадян у політичних процесах під егідою еліт скорочуються. В умовах усталених і розвинутих демократій Заходу такі традиційні індикатори громадянської активності як участь у виборах та членство у політичних партіях є досить низькими. Проте це не свідчить про втрату «соціального капіталу» або підрив потенціалу громадянського суспільства. Деяке формальне згасання політичної участі громадян компенсується зростанням різних форм громадянської активності, зокрема участю громадян у волонтерських організаціях. Поняття членства в цьому сенсі є досить умовним. Однак головний чинник, що визначає низьку лояльність українців до політичних партій, – нерозвиненість культури участі, вкорінена ще в радянському минулому.

Для аналізу громадянського суспільства особливо важливим є феномен так званого «зрушеного залучення» (shifting involvements). Це означає, що політична й суспільна активність сучасних громадян є епізодично ситуативною й зорієнтованою на певну конкретну проблему. Саме проблема, кризова ситуація або важлива громадська ініціатива можуть виступити каталізаторами розгортання кампанії, громадського руху або інших форм мобілізації громадянського суспільства на загальнонаціональному або місцевому рівнях. В Україні кризи 2004 і 2013 рр. виступили певним тестом на зрілість та потенціал громадянського суспільства і стимулювали залучення у поле політики значної частини українців. З інтервалом у 10 років ми спостерігаємо два піки надзвичайного зростання громадянської участі населення. У 2004–2005 рр. на санкціонованих мітингах і демонстраціях побували 22,4% українців; 14,1% носили політичну атрибутику; 9,3% підписували петиції. Усе це форми індивідуалізованої протиелітної активності. Проте впродовж років після піднесення суспільна активність поступово знижувалася й досягла свого мінімуму 2013 р. Політична криза на зламі 2013–2014 рр. і збройний конфлікт на сході країни спровокували потужне зростання громадянського активізму не лише протестного характеру. Його головні форми фактично ті самі, що й у 2004 р. – підписування петицій, участь у масових акціях, носіння політичної атрибутики. Вони доповнюються унікальними прикладами самоорганізації й кооперування під час формування найрізноманітніших громадянських ініціатив: волонтерського руху, політичних організацій, органів громадського самоврядування й контролю за діяльністю владних структур [4, с. 248].

В українській ситуації нинішнє зростання громадянської активності, динаміка зростання залученості громадян до неформальних організацій є, на нашу думку, обнадійливим підґрунтям для формування горизонтальних зв'язків громадянського суспільства. Чи стане воно імпульсом для подальшого розвитку незалежної публічної сфери, для інституціоналізації нових форм участі, покаже час.

Отже, вихідним елементом у конструкції громадянського суспільства є особистість, а складовими цієї конструкції є всі ті численні інститути, які сприяють реалізації особистістю її інтересів. А тому основні характеристики, що стосуються людини переносяться і на громадянське суспільство, визначають його суть. Відносини індивіда з суспільством коливаються в широкому діапазоні: від повного злиття до абсолютного відчуження. Тому саме через відносини «індивід – суспільство», через міру самоідентифікації індивіда із суспільством утверджується громадянськість особистості.

За оцінками зарубіжних експертів, громадянське суспільство в Україні характеризується як перехідне й неконсолідоване, тобто таке, яке не досягло рівня країн розвинутої демократії й зберігає ризик повернення до менш розвинутого стану. Необхідно констатувати, що події на Євромайдані дали імпульс розвитку громадянського суспільства в Україні. Особливими ознаками Євромайдану стали ключова роль самоорганізації громадян у появі та розвитку Майдану, усвідомлення громадянами власної відповідальності за долю протестів і країни в цілому та пов'язана з цим другорядна роль політичних лідерів у розвитку подій на Євромайдані.

Попри це результати соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України 2014 рр. констатують орієнтованість громадян на традиційне уявлення про громадянське суспільство як силу, що спроможна протистояти державі й боротися з нею, гарантувати підтримку протестів, пікетів, вуличних слівдувань, мітингів, зібрань. Отже, акцентується не спільність з державою, а віддаленість від неї. Це є свідченням односторонності соціальної свідомості респондентів, яка громадянське суспільство вбачає не як відносну, а як абсолютну протилежність державі, а саму державу – як монополіста впливу на всі суспільні процеси та інститути.

Серед причин, які зумовлюють низький рівень громадської активності та стримують розвиток громадянських цінностей в Україні, можна виокремити соціально-психологічні стереотипи, притаманні значній частині населення, зокрема, патерналістські орієнтації і пасивність; втрату громадянами довіри до влади і, як наслідок – до самої держави, обрання ними індивідуальних шляхів виживання, а отже, байдужість до громадських справ; недосконалість інститутів, які виступають каналами для виявлення громадської активності населення, зокрема, політичних партій і громадських організацій; відсутність досвіду політичної самоорганізації.

Слід зауважити, що передумови розбудови громадянського суспільства в Україні є, але цей процес повинен бути інтегрований в стратегію соціального та політичного розвитку держави. Громадяни повинні усвідомити, що їм, а не тільки державі, належить неабияка роль у цьому процесі. Необхідні узгоджені дії влади і громадянського суспільства, спрямовані на підвищення політичної і правової культури громадян, утвердження в суспільній думці цінності громадянської активності.

Список використаних джерел

1. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / [за заг. ред. В. І. Воловича]. – К.: Укр. центр духовної культури, 1998. – 736 с.
2. Якименко Ю. Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики / Ю. Якименко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/yakymenko_civic_society_2004.pdf

3. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники / Э. Геллнер. – М.: Московская школа политических исследований, 2004. – 240 с.

4. Наумова М. Динаміка громадянських цінностей українців і перспективи ефективної демократії / М. Наумова // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. – К.: Інститут соціології НАН України, 2015. – 524 с.

5. Два роки Президента Петра Порошенка: зміни в громадській думці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/fnvkjwolvjrogj.htm>

6. Оксамитна С. Динаміка самоідентифікації соціального становища населення України / С. Оксамитна, С. Стукало // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. – К.: Інститут соціології НАН України, 2015. – 524 с.

7. Гонюкова Л. Політичні партії України : сучасність та перспективи розвитку / Л. Гонюкова // Аналітичні записки. – К., 2014. – 18 с.

8. Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) на 1 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/express/expr2012/01_12/13_zip

9. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / [за ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги]. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.

References

1. Sotsiologija: korotkyj encyklopedychnyj slovnyk / [za zag. red. V. I. Volovycha]. – K.: Ukr. centr duxovnoji kultury, 1998. – 736 s.

2. Jakymenko Ju. Gromadjans'ke suspil'stvo v Ukraini: osnovni harakterystyky / Ju. Jakymenko [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.razumkov.org.ua/upload/yakymenko_civic_society_2004.pdf

3. Gellner E. Uslovyja svobody. Grazdanskoe obschestvo i ego istoricheskie soperniki / E. Gellner. – M.: Moskovskaja schkola politicheskikh issledovanij, 2004. – 240 s.

4. Naumova M. Dynamika gromadjans'kyh tsinnostej ukrajintsev i perspektivy efektyvnoji demokratiji / M. Naumova // Ukrajins'ke suspil'stvo: monitoryng social'nyh zmin. Zbirnyk naukovykh prats'. – K.: Instytut sociologiji NAN Ukrainy, 2015. – 524 s.

5. Dva roky Prezydenta Petra Poroshenka : zminy v gromadskij dumtsi [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/fnvkjwolvjrogj.htm>

6. Oksamytna S. Dynamika samoidentyfikatsiji sotsial'nogo stanovyscha naselelnja Ukrainy / S. Oksamytna, S. Stukalo // Ukrainiske suspil'stvo: monitoryng sotsial'nyh zmin. Zbirnyk naukovykh prats'. – K.: Instytut sotsiologiji NAN Ukrainy, 2015. – 524 s.

7. Gonjukova L. Politychni partiji Ukrainy: suchasnist' ta perspektivy rozvytku / L. Gonjukova // Analitychni zapysky. – K., 2014. – 18 s.

8. Pokaznyky Jedynogo derzhavnogo rejestru pidprijemstv ta orhanizacij Ukrainy (JeDRPOU) na 1 sichnja 2012 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ukrstat.org/uk/express/expr2012/01_12/13_zip

9. Ukrajins'ke suspil'stvo 1992–2013. Stan ta dynamika zmin. Sotsiologichnyj monitoryng / [za red. d.ek.n. V. Vorony, d.soc.n. M. Shul'gy]. – K.: Instytut sotsiologiji NAN Ukrainy, 2013. – 566 s.

Zaslavskaya O. O., PhD in Political Sciences, Associate Professor, Khmelnytskyi National University (Ukraine, Khmelnytskyi), zaslavskaya_olga@ukr.net

The problem of individual's involvement in the process of formation of civil society: Ukrainian context

The article reviews the essence and specificity of interrelation between the individual and civil society. The forms and mechanisms of such interaction, based on the specific political, social and economic realities of modern Ukraine are described. The author defines the shape of the individual's involvement in the process of formation of civil society, the level of development of civil society institutions, the state of political culture, in particular, the level of civic activity of the population. The author examines possibilities of Ukrainian civil society to be a driving force in the process of democratization of the modern state. Positive and negative trends in the development of civil society in Ukraine are defined.

Keywords: civil society, person, government, democracy, political culture.

Zaslavskaya O. A., кандидат политических наук, доцент кафедры философии и политологии, Хмельницкий национальный университет (Украина, Хмельницкий), zaslavskaya_olga@ukr.net

Проблема вовлеченности личности в процесс формирования гражданского общества: украинский контекст

Раскрыта специфика взаимодействия личности и гражданского общества. Рассмотрены формы и механизмы данного взаимодействия, исходя из особенностей политических, социальных и экономических реалий современной Украины. Определены формы вовлеченности личности в процесс формирования гражданского общества, уровень развитости институтов гражданского общества, состояние политической культуры, в частности, и уровень гражданской активности населения страны. Проанализированы возможности украинского гражданского общества выступать движущей силой в процессе демократизации современного государства. Определены позитивные и негативные тенденции развития гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: гражданское общество, личность, государство, демократия, политическая культура.

* * *

УДК 324(477)«2012»

Остапеч Ю. О.,
кандидат політичних наук, доцент, декан
факультету суспільних наук, Ужгородський
національний університет (Україна, Ужгород),
yu.ostapec@gmail.com

**ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ В УКРАЇНІ 2012 РОКУ:
ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ**

Аналізуються особливості організації і проведення парламентських виборів в Україні 2012 р. Охарактеризовано новели закону за яким проводились вибори. Зроблено висновки, що він надає перевагу великим політичним партіям.

Оцінено електоральний потенціал політичних партій та досліджено їх програмні установки напередодні виборів. Встановлено, що головними суб'єктами виборчого процесу були наступні політичні партії: Партія регіонів, Комуністична партія України, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Всеукраїнське об'єднання «Свобода», Політична партія «Удар».

Окремо акцентовується увага на регіональних особливостях парламентських виборів і подається регіональний розподіл голосів виборців. З'ясовано, що соціокультурне розмежування «Схід – Захід» мало домінуючий вплив на електоральні уподобання громадян у регіональному вимірі.

Охарактеризовані результати виборів за пропорційною і мажоритарною складовою. Оцінено вплив мажоритарної складової на структурування Верховної Ради України.

Ключові слова: Верховна Рада України, парламентські вибори 2012 р., виборча система, політична партія, виборчий округ, електоральний бар'єр.

Парламентські вибори 2012 р. завершували черговий електоральний цикл в Україні (2010–2012 рр.) і мали дати відповідь на декілька важливих запитань, пов'язаних з майбутнім суспільно–політичним розвитком України. По–перше, яким буде політичний режим в Україні? По–друге, який в майбутньому буде формат української партійної системи. По–третє, чи зможе партія регіонів стати домінуючою партією в українському соціумі? В даному аспекті слід врахувати те, що лідер партії отримав перемогу на президентських виборах 2010 р., а Партія регіонів на місцевих виборах 2010 р. По–четверте, якою буде статус опозиції? Відповіді на поставлені запитання в кінцевому результаті дозволять визначитися з майбутнім вектором розвитку української держави загалом.

Мета дослідження – охарактеризувати загальнонаціональні та регіональні результати парламентських виборів 2012 р. та показати їх вплив на політичний розвиток України. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання: а) проаналізувати результати парламентських виборів 2012 р. у загальнонаціональному та регіональному аспектах; б) дослідити вплив парламентських виборів 2012 р. на конфігурацію української партійної системи; в) охарактеризувати вплив результатів виборів на поствиборчу розстановку політичних сил в Україні.

Виходячи з важливості виборів для майбутнього розстановки політичних сил в Україні, підготовка до

них розпочалася задовго до їх початку з прийняття закону про вибори. Парламентські вибори 2012 р. як і всі попередні відбулися за новим законом. Закон про вибори був підтриманий 17 листопада 2011 р. у Верховній Раді України (ВР) більшістю голосів. За нього проголосувала як провладна Партія регіонів, так і опозиційні партії. І це природно, оскільки вони створювали умови для майбутніх виборів, а відповідно і преференції для себе.

Законом була запроваджена змішана система виборів: 225 депутатів обиралися за закритими партійними списками, а інші 225 – в одномандатних мажоритарних виборчих округах. Така виборча система в умовах українського політикуму дозволяє провладній партії формувати більшість у Верховній Раді із кандидатів–самовисуванців, які балотуються у мажоритарних округах.

По–друге, ліквідовано інститут партійних блоків та встановлено 5% виборчий бар'єр. Таким чином, невеликі опозиційні партії могли розраховувати на входження до парламенту або через мажоритарні округи, або шляхом включення їх членів до виборчого списку великих партій. Ці норми закону сприяють проходженню до парламенту великих потужних партій. В той же час вони спонукають до об'єднання малі політичні партії, що в майбутньому повинно привести до структурування партійного простору.

Що ж до інших новел виборчого законодавства, то слід зупинитись на наступних: скасування голосування проти всіх, встановлення більш жорстких норм для голосування вдома, визначення грошової застави, відсутність максимальної межі виборчих фондів, нові вимоги щодо розповсюдження інформації про опитування виборців тощо [5, с. 19–23].

Отже, закон про вибори депутатів Верховної Ради України, прийнятий 17 листопада 2011 р. мав ряд позитивних характеристик, і в той же час ряд процедурних норм, які вигідні виключно великим партіям, і перш за все Партії регіонів. До таких норм закону слід віднести: його змішаний характер, 5% загороджувальний бар'єр, заборона приймати участь у виборах партійним блоком, формула розподілу депутатських мандатів Т. Хейра, закриті партійні списки, величина виборчої застави тощо.

Після завершення президентських та місцевих виборів 2010 р. і поразки в них опозиційних сил, останніми були зроблені правильні висновки про необхідність об'єднання. І розпочалось таке об'єднання створенням Комітету опору диктатурі. Комітет опору диктатурі (КОД) – політичне об'єднання, яке було утворене 5 серпня 2011 р. і до складу якого увійшли парламентські й опозиційні на той час політичні партії «За Україну!», ВО «Свобода», ВО «Громадянська позиція», ВО «Батьківщина», ПП «Фронт Змін», Партія захисників Вітчизни, Європейська партія України, Конгрес українських націоналістів (КУН), Народний рух України (НРУ), ПП «Наша Україна», ПП «Народна самооборона», ПП «Пора», Партія «Реформи і порядок» (ПРП), Українська партія та інші. Члени об'єднання підписали Меморандум про узгодження спільних опозиційних дій і недопущення політичних репресій в Україні.

Одноставності в діях лідерів політичних сил, які утворили КОД не було. Більше того, після прийняття Закону про вибори (17 листопада 2011 р.) лідер ВО «Громадянська позиція» А. Гриценко, заявив про вихід з Комітету. Аналогічну заяву зробив і лідер ВО «Свобода» О. Тягнибок. Але незважаючи на суперечності 22 січня